

Kelemen Zoltán

GONDOLATOK AZ ÁRNYÉKKIRÁLY ÉS A MOHÁCS CÍMŰ KRÚDY-REGÉNYEK KÖZTI ÖSSZEFÜGGÉSEKRŐL

Barta András közlése szerint¹ *Királyregényeknek*, avagy más kiadásokban *Három királynak* nevezett történelmi regényeit 1926 és 1930 között írta Krúdy Gyula. A gyűjteményt általában regénytrilógiaként tartják számon, ez azonban pontatlan megnevezés. A „trilógia” első kötetét ugyanis megelőzte egy kisregény, mely *Árnyékkirály* címmel 1926. augusztus 8. és október 7. között tizennégy folytatásban jelent meg a *Pesti Napló*-ban. Ennek első kiadása könyv formájában 1958-ban látott napvilágot. Egyesek szerint azért nem jelent meg a szerző életében, mert Krúdy csupán előtanulmánynak tartotta, de még így is meglepő ez a megoldás, ha figyelembe vesszük Krúdy ingatag anyagi helyzetét, mely miatt minden kiadást szívesen kieszközölt volna. Kozocsa Sándor, aki a *Magvető Könyvkiadónál* 1958-ban az életműsorozat részeként megjelent négy történelmi regényhez írt utószót, úgy látja, hogy a kiadás a kiadó miatt nem jöhetett létre.² A *Pantheon Irodalmi Intézet Rt.* ugyanis csupán egy 15 íves kötet megjelentetésére vállalkozott, annak a *Mohács* című Krúdy-műnek a kapcsán, melynek folytatásokban történt közlése még 1926. szeptember 15-én megkezdődik és a negyvenedik rész után október 31-én zárul. Krúdy mindenképpen szeretne volna, ha ez utóbbi műve még ebben az évben, vagyis a mohácsi tragédia négyszázadik évfordulóján megjelenik, erre azonban — eddig ismeretlen (bár valószínűleg anyagi jellegű) okokból — nem volt lehetőség (a *Pantheon* 1927 januárjában adta ki a művet, 1926-i dátumozással). Az első kiadás a két első Jagelló-regény összedolgozott változata lett. Az *Árnyékkirály* majdnem teljes egészében kimaradt, annak az utolsó öt fejezetnek a kivételével, mely időben a *Mohács* befejezése után játszódik, vagyis a mohácsi csata előkészületeit, magát a csatát és a királyné menekülését beszéli el. A Barta András által gondozott legutóbbi életműkiadás, igazodva ehhez az első megjelenéshez, csupán három regényt közöl a négy helyett, ezek: a *Mohács*, a *Festett király* és *Az első Habsburg* (a cím valójában tévedés, magyar trónon az első Habsburg-uralkodó Albert osztrák herceg volt, aki Albert néven uralkodott a magyarok felett 1437. december 18-tól 1439. október 27-ig; az ő gyermeke volt a Zsigmond magyar király és német-római császár Erzsébet nevű

¹ KRÚDY Gyula: *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 471–472.

² KRÚDY Gyula: *Három király*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1958. 739–740.

lányától posztumusz született László, aki később Ötödik László néven vált a magyar történelem alakítójává). Az *Arnyékkirály* befejező öt részét a *Mohács* zárlataként illesztették a "trilógia" első darabjához, igazodva a szerző életében megjelent egyetlen kiadáshoz. A két első regényt a következő módon dolgozza egybe a jelenleg véglegesnek tekinthető 1980-as kiadás: a *Mohács* negyedik részének címe *A király íródeákjának jegyzetei* (Barta szerint helyesebb lenne a király íródeákja helyett immár a királyné íródeákjáról beszélni, hiszen az utolsó rész nagyobbik felében a király már halott).³ Ez a cím az eredeti kisregényben még nem szerepel. Krúdy illesztette az utolsó öt fejezet elé összefoglalásul az 1927. januári kiadásban. A továbbiakban a szerző az *Arnyékkirály* tizedik, *Sápadt út Mohács felé* és tizenegyedik, *Szegény Magyarország* című fejezeteit összevonta, bár szövegükön nem változtatott, és cím nélkül 1. számjellel látta el. Innen viszont megőrizte a kisregény eredeti cím- és fejezetkompozícióját, csak a sorszámokat változtatta meg — értelemszerűen — a Mohácsnak megfelelően. Így 2-es sorszámú lett a XII-es *Mária utolsó estéje Budán*, 3-as a XIII-as *Hol vagy Lajos király?* és 4-es a XIV-es *A tót király*. A további kiadásokból (kivéve a *Móra Könyvkiadó* 1975-ös *Rákóczi harangja* című kötetét) hiányzik a kisregény első tizenegy fejezete; 1975 óta új kiadás nem született. Barta tájékoztatójából kiderül, hogy a *Szépirodalmi Kiadó* életműkiadásában (melyet a továbbiakban a *Mohács*sal kapcsolatban alapul veszek⁴) nem is tervezik ennek a Krúdy-opusznak a megjelentetését (az *Arnyékkirály*lyal kapcsolatos észrevételeket tehát a *Magvető* 1958-as kiadása alapján teszem).⁵

A hosszadalmasnak tűnhető filológiai bevezetésből arra lehet következtetni, hogy a feltehetőleg 1926 elején született *Arnyékkirály* nem tartozik a Krúdy-életmű jelentős darabjai közé. A jelen dolgozat azt próbálja bizonyítani, hogy ott a helye. Szabó Ede Krúdy-monográfiájában⁶ valószínűleg helyesen jegyzi meg, hogy Sötér István téved, amikor a történelmi realizmust köszöntve „túlértékeli” (Szabó kifejezése) a trilógiát (az *Arnyékkirály*ról Szabó Ede jóformán említést sem tesz). Valójában arról lehet szó, hogy sem Szabó, sem Sötér nem ismeri fel ezeknek a műveknek a jelentőségét. Tudomásom szerint egyedül Márai Sándor *Naplóiban*⁷ történt eddig kísérlet arra, hogy ezeket a műveket az általuk megjelenített történelmi korból kiragadva interpretálják. Pedig maga Krúdy is felhívta erre a lehetőségre a figyelmet (Szabó Edétől idézem): „Szapolyai Jánosról és koráról, amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz: írok új regényt”.⁸ Márai így ír 1960 elején: „Krúdy »történelmi« regényei. A mohácsi vést közvetlenül megelőző és követő idő történetét akarta megírni. Meg is írta, mágikus erővel: mint a

³ Vö. 1. sz. jegyzet 472.

⁴ Vö. 1. sz. jegyzet.

⁵ Vö. 2. sz. jegyzet.

⁶ SZABÓ Ede: Krúdy Gyula (Arcok és vallomások). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 218.

⁷ MÁRAI Sándor: *Napló 1958–1967*. Akadémiai Kiadó—Helikon Kiadó, Bp. 1992. 77–78.

⁸ Vö. 6. sz. jegyzet 213.

varázsló, úgy mutatja meg a »történelmi valóságon« túl azt, ami a történelemben mindig álomszerű is. Megmutatja a »cselekmény« mögött a mítoszt... (...) A mohácsi vészt közvetlenül követő időben bemutatja a korszakot, amikor a királynő, a főurak és az érsekek egyetlen gondja, hol, mikor lehet valami falnivalót találni. Zápolya a regényben tíz ujjal zabál bográcsgulyást. Olvasás közben az olvasónak farkasétvágya támad.»⁹

Ezek szerint szó sincs realista történetiségről, nagy gondolatokról, átkokról és még nagyobb fohászokodásokról. Krúdy négyszázéves elődeinkről mondja el nekünk, hogy ők is emberek voltak. II. Lajos és Mária elsősorban nem uralkodók, vagy „árva gyermekek”, miként Krúdy a *Mohács* alcímében jelzi, hanem fiatal szerelmesek, akik minduntalan el akarnak menekülni a magukat mindenkinél okosabbnak tartó önző vénemberek elől, és ki akarják játszani azokat a szentséges törvényeket, melyeket ezeknek az öregeknek öregapjai szerkesztettek. Pénztelenségükben és tanácstalanságukban, ahogy az ágyon heverészve tervezgetnek, lehetnének akár Rezeda Kázmér vagy Szindbád is, amint egy színésznőcske társaságában azt fontolgatja: miképpen lehetne ma pénzt szerezni Magyarországon. Minden gondolat és ármány a pénz körül forog a Jagellók udvarában, akár csak a Krúdy korabeli Magyarországon. A különbség csak annyi, hogy Lajos országa Mohács előtt áll, Krúdy hazája pedig Trianonon túl. Az okok között azonban, melyek a két történelmi sorsfordulóhoz vezettek, mindkét esetben számottevő súllyal esik latba a magyarság széthúzása. Krúdy korával gyakran megdöbbentő párhuzamok derengenek föl: Mária is pénzt hamisítana — vesztére, a mai olvasó a világháború utáni frankhamisítási botrányra gondolhat. Az *Árnyékkirály* íródeákjának alakjába jócskán belefaragta saját vonásait is Krúdy. A deák a szó embere, az írott szóé. Ingyenc, borissza, kedveli a vidám társaságot, és sűrűn látogatja a bormérőhelyeket mind Bécsben, mind Pozsonyban — ha épp van pénze. A legtöbbször azonban nincs, és ennek okáért lófuttatásra is eljárogat (bár veszít a lovakon), de megpróbálkozik egyéb társas szerencsejátékokkal is. Hatásosan árnyalja a regényíró a narrátori szerepkört. Az elsődleges narrátor, a deák, természeténél fogva nem lehet ott mindenhol (éppen ezért némely intim helyzet megrajzolása ki is marad az első műből, a *Mohács* előzményéből), másutt viszont az egyes szám első személyű elbeszélői módot elhagyva viszi tovább Krúdy a mese fonalát, a hangvételen azonban nem változtat, így aztán — jöllehet az eseményeknél a deák nincs jelen — ezek az epizódok (például a királyné menekvése a mohácsi csata után) is a királyi íródeák szavajárása szerint ízesülnek a „feljegyzések”-be. Meg kell azonban vallani, hogy a deák stílusa egyáltalán nem áll messze annak az elbeszélőnek a stílusától, aki Szindbád, Alvinczi úr vagy Rezeda Kázmér viselt dolgait tárja az olvasó elé. A *Mohács* vadászlakomája és az azt követő finom erotikával átítatott bál leírása akár a Krúdy-alteregők kalandjai közé is beférhetne. Érdemes közelebbről is figyelembe venni ezt a mozzanatot.¹⁰

⁹ Vö. 7. sz. jegyzet.

¹⁰ Vö. 1. sz. jegyzet 94–120.

Mária és Lajos az előrelátó királypárti főuraknak köszönhetően kettesben poroszkálnak a visegrádi Duna-parton, míg előttük és körülöttük folyik a vadászat. Nyíltan, őszintén beszélgetnek egymással, Mária vigasztalja gondterhelt szerelmesét. Talpraesett gazdasszony módjára pénzszerzési lehetőségeken törí a fejét, mert az első pillantásra látszik, hogy élvezet, álmódzó szerelmese helyett neki kell két lábbal állnia a földön. Valójában tanítja a nálánál egy évvel fiatalabb királyt, de nem kioktatja. (Márai gúnyorosnak tartja azokat a jeleneteket, melyekben Mária a trón lépcsőjén ül, Lajos előtt,¹¹ pedig lehet, hogy ez is a szerelem és az elaggott szokások közti feszültség egyik megnyilatkozása — Mária eleinte nem érti, hogy miért ne viselkedhetne kedve-kedvük szerint jövődöbelijével.) A már az *Árnyékkirály* írásakor is anyagi gondokkal küszködő, beteg, étvágytalan Krúdy felséges ebédet varázsol a visegrádi palota udvarára. Aprólékosan leírja a számtalan fogást, gondosan ügyelve a kellő étkezési sorrend betartására, és nem feledkezik meg a borrendről sem, de mivel Krúdy inkább a fehér borokat kedvelte, és ezek között is meglehetősen válogatós volt, vörösbor nem szerepel a királyi ebéd italai között. Mintha az egészét csupán a saját szórakoztatására találta volna ki az egyszer jobb napokat látott margitszigeti „íródeák”, maga is mesterszakácsok kései őse, kik pedig Corvin Mátyástól kapták nemesi címüket konyhaművészetük elismeréséért, melyet olasz földről hoztak magukkal. Az *Árnyékkirály* íródeákja, minden ironia nélkül (!) a mohácsi ütközet reggelén, kevéssel a magyarság sorsdöntő órái előtt arról panaszkodik, hogy aznap elfelejtett reggelizni.¹² A fiatal uralkodói pár Szindbád kollégájához, Harun-al Rasidhoz hasonlóan álruhában járja saját fővárosát, önfeledten sétálgatnak, sőt Lajos még egy halászcárdába is el akarja csábítani ifjú feleségét, hogy az megkóstolhassa az egykori apósáról elnevezett lacipecsenyét.¹³

A történelmi Magyarország ábrázolásának másik oldala ehhez hasonló, mégis más. A nyakas főurak is isznak: a merev részegségig, hogy aztán dülöngélve, barmok módjára nagyokat dobbantva „táncoljanak”. Zabálnak, de csak azért, hogy gyomruk újra kívánja az alkoholt. Szapolyai, a tót király már messziről büzlik a hagymaszagtól. A főpapok bacchanáliákat rendeznek félig kurtizán, félig udvarhölgy szeretőik tiszteletére.¹⁴ Ehhez képest Lajos ártatlan hedonizmusa (a fürdőzéssel egybekötött vacsorák) a helyes életvezetés példája. Fontos ellentét a két regény között, hogy míg az *Árnyékvilágban* Lajos éhezéséről olvasunk, addig a *Mohácsban* mindig megtalálja a módját a két fiatal, hogy hogyan tömje meg a bendőjét. Krúdyt ekkortájt már-már elhagyta hajdani híres étvágya, fiatal főhőseinek adta hát, s már az *Árnyékkirály* íródeákja is többször megjegyzi a király arájának tekintélyes étvágyát, mint a Habsburgok általános jellemzőjét.

¹¹ Vö. 7. sz. jegyzet, valamint 1. sz. jegyzet 68–73, 79–91.

¹² Vö. 1. sz. jegyzet 173, valamint 2. sz. jegyzet 714.

¹³ Vö. 1. sz. jegyzet 154.

¹⁴ Vö. 1. sz. jegyzet 143–144.

Már a királyregényeket megelőző Habsburg-portrékkal-riportokkal kapcsolatban megjegyeztem,¹⁵ hogy Krúdy úgy kezelte ezt a dinasztiát, mely a magyar történelmet hosszú évszázadokon keresztül kísérte, mint egy élő szervezetet. Riportjaiban megírta az öregedés dokumentumait (megjegyzem, ezeknek a rövid írásoknak a létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt Hatvany Lajosnak, akinek lainzi kastélyában [mely egykor Ferenc Józsefé volt] 1925-ben és 1926-ban vendégeskedett néhány hétig Krúdy),¹⁶ melyekből egyértelműen kiolvasható véleménye: a birodalom és vele a régi Magyarország meghalt Ferenc Józseffel együtt.¹⁷

A gyermek és az agg uralkodó egyaránt erőtlen Zápolyával vagy Tiszával szemben, még ha csak metaforikusan fogalmazunk is. De az mindenesetre tény: sem a lengyel Jagellók, sem az osztrák Habsburgok nem ismerték fel lehetséges szövetségeseiket a nyakas magyarok között, sem Tomorit, sem a XX. század elejének a Monarchiát összetartani akaró politikusait. A *Mohács* tulajdonképpeni befejezésekor (vagyis „*A király menjen a másvilágra uralkodni...*” című fejezet zárlatában) a történelmi sorszerűség szólal meg II. Lajos szavaival. Jóslat, jótanács, melyet az utolsó előtti nem Habsburg magyar király mond egy Habsburgnak, de melyet talán soha, egyetlen későbbi Habsburg sem fogadott meg: „Az volt a baj, hogy csak gyűlölni tudtam ezt az országot, nem pedig szeretni. A magyarokat szeretni kell — ez a titka az uralkodásnak.”

Krúdy látja és láttatja a történelmi, fizikai idő mögött rejtőző eszmeidőt, melynek percei egymásra másolják azokat az eseményeket, melyeket kerek négyszáz esztendő választ el egymástól. A király deákja hálás II. Ulászlónak, hogy ifjúként a podolini kolostorban nevelkedhetett, mint ahogy négy évszázaddal később Krúdyt is Podolinba küldi apja tanulni. Később ő is a történelem íródeákja lesz — újságíró. Semmi sem változik négyszáz év alatt — ennyi egy dinasztia vagy egy ember életideje? — a szerelem szerelem marad, a gyűlölet és ostobaság gyűlölet és ostobaság, a pénz pedig pénz. Hatvanyhoz írt egyik levelében Krúdy arról ír, hogy ezen a hosszúra nyúlt emberéleten csak Ady Endre életköltészete ível át. „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci, Ferenc Józseffel együtt. Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul se elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is. (...) Talán az egy Adyn kívül senki sem maradt meg a mi korszakunkból.”¹⁸ Ennek a korszaknak az esszenciáját tartalmazzák a négy királyregény sorai is. Szabó Ede is azok közé a művek közé sorolja őket, melyek pótolhatják azt a „nagy könyvet”, melynek tervéről a már

¹⁵ KELEMEN Zoltán: Az öregedés dokumentumai. In: Azok a szép(?) napok (Tanulmányok a Monarchia irodalmairól). Szerk. Fried István és Kelemen Zoltán. A JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke és a Tiszatáj Alapítvány közös kiadása. Szeged 1996. 45–51.

¹⁶ Vö. 6. sz. jegyzet 212.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

beteg Krúdy tett egy alkalommal említést,¹⁹ s amely — Karinthy enciklopédiájához hasonlóan — soha nem készülhetett el, mert az író pénzt keresett, akárcsak ifjú hőse, Habsburg Mária.

A Mohács előtti magyar éveket áttekintő két regény — bár egészen eddig hasonlatosságait vettük szemügyre — felütésében jellegzetes különbséget mutat. A *Mohács* hosszú bevezető mondata történetírói pontossággal, szabatosan, mégis árnyaltan határozza meg azt a helyzetet, melyből az elbeszélés eseményei kiindulnak. Az *Árnyékkirály* ezzel szemben a következő mondattal nyit: „A király már megint egyedül bolyong a palota kertjében.” Semmiképp sem elbeszélői mondat, inkább lírai. Király, kert, bolyong, csupa olyan szó, amely egyenként megállja a helyét egy tárgyilagos kijelentés részeként, együtt azonban metaforikus töltetet kaphat. Mária, a későbbi királyné csodálkozik Magyarország édenkerti gazdagságán (no persze azért, mert ennek a földnek a királya szegény). A Jagellók — akárcsak később a Habsburgok — értetlenül állnak szemben a kapzsi, önző magyarokkal, bolyonganak köztük. Végül a király — mint később ez Ferenc József esetében is így lesz — népeinek-népének atyja. Ez a királyi atya bolyong értetlenül országa kertjében, s ki tudja, talán erről a bolyongásról szól a Habsburg Máriától I. Ferenc Józsefig ívelő történet.

---

¹⁹ Vö. 6. sz. jegyzet. 213.